

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
UZAKTAN EĞİTİM MERKEZİ

İlahiyat Lisans Tamamlama Programı

İSLAM TARİHİ -I

Prof. Dr. Metin YILMAZ

Fırsatlar Sunar

Ünite 8

ABBASİ KÜLTÜR VE MEDENİYETİ

Prof. Dr. Metin YILMAZ

İÇİNDEKİLER

8.1. SİYASİ VE İDARİ TEŞKİLAT	3
8.2. ASKERİ TEŞKİLAT	4
8.3. ADLİ TEŞKİLAT	5
8.4. İLİM VE KÜLTÜR HAYATI	6
8.5. İSLAMİ İLİMLER.....	7
8.5.1. Tefsir ve Kiraat.....	7
8.5.2. Hadis.....	7
8.5.3. Fıkıh.....	8
8.5.4. Kelam.....	8
8.5.5. Tasavvuf	9
8.5.6. Diğer İlimler	9
8.5.7. Tıp.....	10
8.5.8. Astronomi.....	10
8.5.9. Matematik	11
8.6. SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT	11
8.6.1. Sosyal Hayat.....	11
8.6.2. Ekonomik Hayat.....	12
8.7. KAYNAKÇA	15

8.1. SİYASİ VE İDARİ TEŞKİLAT

Emeviler devrindeki gelişmelerin ardından Abbasiler devrinde halife mutlak bir hükümdar, halifelik de verasete dayalı bir hükümdarlık şeklinde devam etti. Velihtlik müessesesi de pratikte halifeliği, Abbasi ailesinin elinde tutabilmek gayesiyle muhafaza edildi. Halifenin kudret ve kuvvetinin kaynağı ilahi bir temele dayanıyordu. Abbasi halifeleri artık “Halifetü Rasûlillah” yerine “Halifetullah” ve “Zıllullahifilarz” unvanlarını taşımaya başlamışlardı. Hulefa-i Raşidin ve Emevi halifelerine adlarıyla hitap edilir ve huzurlarına rahatlıkla girilirken, Abbasi halifeleri bir saray hiyerarşisinin teşrifatı ve debdebesiyle halktan ayrılmışlardı. Halife nazari olarak şeriatın bütün hükümlerine uymak mecburiyetinde olmakla birlikte uygulamada hiç de böyle değildi. Hilafet düzenli askeri kuvvetlere dayanıyor ve iktidarını ücretli bürokrasi ile yürütüyordu.

Abbasilerle birlikte devlet teşkilatında bazı yeni müesseseler ortaya çıkmıştır. Bunların başında Sasaniler’den alınan bir müessese olarak **vezaret** gelmektedir. Vezir, halifenin vekili ve idari teşkilatın başı idi. Halifeden sonra gelen en önemli icra organı olması dolayısıyla geniş yetkilere sahipti. Zaman zaman “mezâlim mahkemeleri”ne başkanlık eder, savaşlara karar verir, hazineden gerekli gördüğü harcamaları yapar, valileri tayin ve azledebilirdi. Abbasiler’de tefviz vezareti ve tenfiz vezareti olmak üzere iki çeşit vezirlik vardı.

Birinci gruptaki vezirler tam ve sınırsız yetkilere sahiptiler ve halifenin naibi sıfatıyla da hilafet mührünü taşırlardı. Harunreşid ve oğullarının vezirliğini yapmış olan Bermekiler tefviz vezaretine güzel bir örnek teşkil ederler. İkinci gruptaki vezirler ise sadece yürütme (icra) ile ilgili yetkilere sahip olup halifenin verdiği emirleri yerine getirmekle mükellef idiler. Bu bakımdan yetkileri sınırlıydı. Bu gruptaki vezirler genellikle mahir katipler, basiretli ve parlak zekalı kişiler arasından seçilirdi. Halifeler önemli işlerde ve tayinlerde onlara danışırdı. Vezirler tavsiye ettikleri kişilerin hatalarından sorumlu tutulurlardı. Onların yanlış hareketleri, vezirlerin cezalandırılmalarına ve hatta azillerine sebep olurdu. Merkezi idare vezirlerin başkanlığında birçok divan, yani vezirliklerden meydana geliyordu. Devletin çeşitli mali işlerine bakan Divanü’l-harac, Divanü beyti’l-mal, para basma işlerini yürüten Divanü dari’d-darb, askeri işlere bakan Divanü’l-ceyş (Divanü’l-cünd) resmi yazışmaları yürüten Divanü’r-resail, Divanü’t-tevki, Divanü’l-hatem, posta ve gizli istihbarat hizmetlerini yürüten Divanü’l-berid, idari haksızlıkların ve adli hataların görüşüldüğü Divanü’l-mezalim bu divanların en önemlileridir.

Başşehir ve diğer büyük şehirlerde asayiş şurta teşkilatı tarafından sağlanırdı. Başlangıçta adli teşkilata bağlı olarak çalışan şurta teşkilatı, sanıkları yakalayıp sorguya çekmek ve suçu sabit olanlar hakkında verilen cezayı infaz etmekle görevli bir daireydi. Zamanla suçluları takip edip cezalandıran müstakil bir daire olarak faaliyette bulunan bu kuruluşun başında, genellikle nüfuzlu ailelerden seçilen ve **sahibü’ş-şurta** denilen bir amir vardı. Her şehirde emniyet ve huzuru sağlamakla görevli bir askeri birlik bulunur ve bu birlik sahibü’ş-şurtaya vekalet eden bir kumandanın emrinde çalışırdı. Sahibü’ş-şurtalar valiler tarafından tayin ve

azledilirdi.

Merkez teşkilatındaki diğer bir önemli memuriyet de hacibliktir. Haciblik halifeyi suikastlara karşı korumak ve halkın, önemli işlerle uğraşan halifeyi meşgul etmelerini önlemek için kurulmuştu. Bundan dolayı halifelere, halkın kendileriyle görüşmesi için belli vakitler ayrılmış ve salonlar tahsis edilmiştir.

Abbasiler zamanında ortaya çıkan diğer bir müessese de, 936 yılında Halife Razi tarafından kurulan emirü'l-ümeralıktır. Bu müessese halifelerin siyasi otoritelerinin zayıflaması üzerine, devlet erkânı arasında ortaya çıkan iktidar mücadelesine son vermek maksadıyla kurulmuştur. Emirü'l-ümera geniş yetkilere sahip olup adı hutbe ve sikkelerde, halifenin isminden sonra geçmekteydi. 936-945 yılları arasında İbn Raik, Beckem ve Tüzün adlı üç Türk bu makamda bulunmuşlardır. Büveyhiler Bağdat'ı işgal ettikleri zaman onlar da emirü'l-ümera unvanını aldılar.

Abbasilerde idare merkezîyetçi bir karaktere sahipti. Eyaletler vali ve emir tarafından idare edilirdi. Mali işlerden sorumlu olan sahibü'l-harac ve amiller de yönetimde valilere yardımcı olurlardı. Nazari olarak valilerin başlıca görevleri şunlardı: 1) Orduları hazırlamak, stratejik yerlerde iskân edip her türlü ihtiyaçlarını sağlamak ve savaşa hazır bulundurmak.2)Hukuki meselelerle, zekat ve vergi toplanmasıyla, ayrıca cihad ve ganimetlerin taksimiyle ilgilenmek. 3)Bid'at ve hurafelerle mücadele etmek. 4)Cezaların infazını sağlamak. 5)Cuma namazlarında imamlık yapmak ve hac işlerini düzenlemek.

Hilafet merkezinden uzak eyaletlere hanedana mensup kişiler veya son derece güvenilir kumandanlar tayin edilirdi. Ancak bu göreve tayin edilen kumandanlar zamanla Bağdat veya Samerra'da oturmayı tercih ederek yerlerine naibler göndermeye başladılar. Merkezi otoritenin zayıflaması üzerine bu valiler veya vekilleri bağımsızlıklarını ilan ettiler.

8.2. ASKERİ TEŞKİLAT

İdari, mali ve kazai işleri Divanü'l-ceyş tarafından yürütülen Abbasi ordusunun esasını, mürtezika (ücretli) denilen nizami ve daimi statüdeki muvazzaf askerler teşkil etmekteydi. Bunlar yaptıkları askeri hizmet karşılığında devlet bütçesinden maaş alırlar ve her türlü ihtiyaçları devlet tarafından karşılanırdı. Bunların yanında, cihad davetine uyarak kendi istekleriyle orduya katılan, zekat ve ganimetten pay alan ikinci bir grup daha vardı ki bunlara mütetavvia (gönüllü) denilirdi, kendilerine hazineден herhangi bir ücret veya maaş ödenmezdi. Bu gönüllü kıtalar arasında bedeviler olduğu gibi köy, kasaba ve şehir halkı da vardı.

Abbasi ordusu şu beş gruptan oluşuyordu: 1. Başşehirde bulunan ve doğrudan halifeye bağlı olarak görev yapan muhafız birliği (haresü'l-halife) 2. Büyük devlet adamlarının emrinde görev yapan birlikler. 3. Vilayetlerde bulunan kuvvetler. 4. Avasım ve suğur adı verilen sınır garnizonlarındaki birlikler. 5. Yardımcı kuvvetler.

Abbasi ordusunda görev alan muharip sınıflar da şunlardı: Müşat veya reccale (kılıç-kalkan ve mızrakla donatılmış piyade birlikleri), fursan (miğferli ve zırhlı olup mızrak ve savaş bal-taları taşıyan süvari birlikleri), rumat (okçular), neffatun (neft ateşi atmakla görevli birlikler), mühendisler (kuşatma silahlarının yapımı ve onarımıyla ilgili teknik elemanlar), istihkamcılar (marangoz ve duvarcı gibi çeşitli zanaat erbabından oluşan birlikler).

Ordu savaş sırasında beşli tertibi (hamis) esas alırdı. Kalbü'l-ceyş (merkezde başkumandanın emrinde görev yapan birlikler), meymene (sağ kanat), meysere (sol kanat), talia (mukadde-me de denilen zırhlı ve miğferli süvarilerden oluşan öncü birliği), saka (artçılar).

Ordudaki rütbelere gelince, özellikle Türk birliklerinin hilafet ordusunun saflarına katılma-sından sonra bazı değişiklikler olmuş ve Türkler'deki onlu sistem esas alınmıştır. Buna göre arif 10 askere, halife 50 askere, nakib 100 askere, kaid 1000 askere, emir 10.000 askere ku-manda ediyordu. Başlangıçta sırasıyla Araplar, İranlılar, Türkler, Zenciler ve Berberiler'den teşekkül eden ordunun etnik yapısında zamanla büyük değişiklikler oldu. Araplar idari kad-rolarla birlikte ordudaki etkinliklerini de kaybedince, Halife Me'mun devrinden itibaren or-dudaki üstünlük yavaş yavaş Türklerin eline geçmeye başladı ve bu durum Büveyhiler'in Bağdat'ı işgallerine kadar devam etti.

Abbasiler kara kuvvetlerine olduğu kadar deniz kuvvetlerine ve denizciliğe de büyük önem vermişlerdir. Muhtelif kıyı şehirlerde kurdukları tersanelerde Bizans gemilerinden daha bü-yük gemiler inşa etmişlerdir. Her gemide bir subay bulunur ve askerlerin eğitimiyle yakın-dan ilgilenirdi. Devlet deniz savaşları için lüzumlu her türlü araç, gereç ve mühimmatı temin ederdi. Donanma kumandanlarına emirü'l-ma (veya emirü'l-bahr) denilirdi. Bu kelime batı dillerine admiral-amiral şeklinde geçmiştir.

8.3. ADLİ TEŞKİLAT

Adliye teşkilatı mahkeme, mezalim mahkemeleri ve hisbe teşkilatından müteşekkildi.

Mahkeme/Kadılık: Abbasi halifeleri kazai yetkilerini fakihler arasından seçilen kadılar vasıta-sıyla icra ederlerdi. Başlangıçta eyaletlerdeki kadılar vali tarafından tayin ediliyordu. Ancak daha sonra halifeler merkezde veya eyaletlerde kendi adlarına görev yapacak kadıları bizzat tayin etmeye başladılar. Harunreşid devrinden itibaren ise kadılıkudatlık (başkadılık) mües-sesi ihdas edildi ve bu göreve ilk olarak İmam Ebu Yusuf getirildi. Bu tarihten sonra kadılar başşehirde oturan kadilkudat tarafından tayin edilmeye başlandı. İlk dönemlerde her vila-yette bir kadı bulunurdu. Irak kadısı Hanefi mezhebine, Suriye ve Kuzey Afrika kadısı Maliki mezhebine, Mısır'daki kadı da Şafii mezhebine göre hüküm verirdi. Daha sonra her vilayete dört mezhebi temsilen kadılar tayin edildi. Zaman zaman halifelerin kadıları kendi istekleri doğrultusunda hüküm vermeye zorlamaları sebebiyle bazı fakihler kadılık görevini kabul etmemişlerdir. Nitekim İmam-ı Azam Ebu Hanife, Halife Mansur'un kadılık teklifini reddet-miştir. Kadının başlıca vazifeleri davalara bakmak, yetimleri, mecnunları ve henüz erginlik

çağına ulaşmamış çocukları koruyup gözetmek, bunlara veli ve vasi tayin etmek, vakıflarla ilgilenmek ve şer'i kanunları ihlal edenleri cezalandırmaktan ibaretti. İlk dönemde davalara mescidde bakılırken Halife Mu'tazid bu uygulamayı kaldırmıştır. Kadılar duruşma sırasında siyah cübbe giyer, uzun bir başlık üzerine siyah sarık sararlardı.

Mezalim mahkemeleri: Mevki ve nüfuz sahibi kişilerin zulüm ve haksızlıklarına mani olmak gayesiyle kurulmuş bir müessesedir. Kadıların bakmaktan aciz kaldıkları bu davalara sahibü'l-mezalim veya kadı'l-mezalim denilen görevliler bakar, halife veya vali adına hüküm verirlerdi. Bunların çok geniş yetkileri vardı. Zaman zaman halife ve valiler de mezalim mahkemelerine başkanlık ederlerdi. Bu mahkemelerdeki duruşmalarda muhafızlar, kadılar, fakihler, katipler ve şahitlerden müteşekkil beş grup görevlinin mutlaka hazır bulunması gerekirdi.

Hisbe: Muhtesibin başkanlığında faaliyet gösteren hisbe teşkilatının esas görevi iyiliği yaymak ve kötülükten vazgeçirmek (emir bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker) idi. Bu temel prensibe bağlı olarak toplumda sosyal huzuru sağlamaya yönelik pek çok işle meşgul olan muhtesip genel ahlak, asayiş ve bazan da süratle sonuçlandırılması gereken davalarla ilgilenir ve zaman zaman kuvvet kullanarak meseleleri hallederdi. Bunun dışında çarşı ve pazarları, ölçü ve tartı aletlerini, gıda maddelerini kontrol eder, borçluların borçlarını vaktinde ödemelerini sağlar, komşular arasındaki ihtilafları çözmeye çalışırdı. İbadetlerin ve dini vecibelerin yerine getirilmesine nezaret eder, bu görevlerini ihmal edenleri cezalandırırdı. Sokak ve cadde-lerin temiz tutulmasını temin etmek, çeşitli işlerde insanlara ve hatta hayvanlara kötü muamelede bulunanları cezalandırmak gibi daha birçok iş muhtesiplerin görevleri arasındaydı.

8.4. İLİM VE KÜLTÜR HAYATI

Mescid ve camilerin İslam eğitim ve öğretim tarihinde önemli bir yeri vardır. Camiler hem ibadethane, hem birer eğitim ve öğretim müessesesi olarak kullanılmışlardır. Zengin kitap koleksiyonlarına sahip olan camiler bu önemli fonksiyonlarını Abbasiler'in ilk devirlerinde de devam ettirmişlerdir. Camilerin dışında yüksek öğretim alanında ilk meşhur müessese, Halife Me'mun (813-833) tarafından Bağdat'ta kurulan Beytü'l-hikme'dir. Cündişapür Akademisi örnek alınarak kurulan bu müessese, bir tercüme merkezi olarak faaliyette bulunmasının yanı sıra, bir akademi ve halka açık kütüphane olarak da hizmet veriyordu. Hizanetü'l-hikme ve hizanetü'l-kütüb denilen kütüphaneler de birer eğitim müessesesi olarak kabul edilebilir. Fakat gerçek manada ilk yüksek öğretim müessesesi, hiç şüphesiz, meşhur Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün Bağdat'ta kurduğu Nizamiye Medresesi'dir. Bu medrese İslam tarihinde ilk çekirdek üniversiteyi oluşturmuştur. Nizamiye medreselerinde öğrencilerin yeme içme ve barınma ihtiyaçları ücretsiz karşılanırdı. Bağdat Nizamiye Medresesi Avrupa'da kurulan ilk üniversitelere de örnek olmuştur. Nizamülmülk'ün gayretleriyle kurulan bu ilk medreseyi diğerleri takip etmiş ve VI. (XII.) yüzyılda Bağdat'taki medrese sayısı otuza varmıştır. Daha sonra Halife Müstansır da (1226-1242) Müstansırıyye adıyla meşhur bir medrese kurdu. Burada dört mezhep için ayrı bölümler tahsis edilmişti. Her bölümde bir müderris ve yetmiş

beş ğrenci vardı. Ayrıca bir de hekimi bulunan medreseye hizmet veren bir kütüphane, hamam ve aevi bulunuyordu. Adı geçen medreselerle birlikte ülkenin diğerk şehirlerinde kurulan medreseler de eğitim ve ğretim faaliyetlerini 1258'deki Moğol istilasına kadar verimli bir şekilde sürdürmüşlerdir.

Abbasiler döneminin ilk zamanları, İslam kültür ve medeniyetine damgasını vuran çok önemli bir ağdır.İslam dünyasında çeşitli müesseseler ve ilimler bu devirde ekillenmi, zamanla gelişerek modern Avrupa medeniyetinin doğmasında da etkili olmuştur.İslam dünyasında filolojik. Dini, sosyal ve tabii ilimler sahasındaki ilk çalışmaların bir kısmı Emeviler devrinde balamı olmakla birlikte, bu çalışmaların sistemli bir şekilde ele alınarak müstakil birer ilim dalı haline gelmesi Abbasiler devrinde olmuştur.

8.5. İSLAMİ İLİMLER

8.5.1. Tefsir ve Kıraat

Tefsir faaliyeti her ne kadar sahabe devrinde balamı ve İbn Abbas gibi ileri gelen bazı sahabilerin tefsir "sahife"leri olduğu ileri srlmse de bunlar o dönemde rivayet halinde ve dağınık bir durumda bulunuyordu. Kur'an tefsirinin sistemli bir şekilde ele alınıı, hicri ikinci yüzyılın balarına rastlar. Tefsir ilmi bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren de ilk meyvelerini vermeye balamıtır. Mukatil b. Süleyman'ın Tefsir'l-Kur'an'ı Yahya b. Sellam'ın Tefsir'i ve Abdürrezzak b. Hemmam'ın Telsirl-Kur'an'ı bize ulaşan ilk tefsirlerdir. Ayetlerin genel yorumu yanında Kur'an'ın metniyle ilgili çeşitli filolojik çalışmalar da aynı zamanda balamıtır. Yahya b. Ziyad el Ferra'nın Ma'ani'l-Kur'an'ı ve Eb Ubeyde'nin Mecaz'l-Kur'an'ı bu konuda kaleme alınan ilk eserlerdir.

Taberi'nin, kendisinden önceki tefsir çalışmalarının hemen hemen hepsini içine alan Camiu'l-beyan fi tefsiri'l Kur'an adlı büyük tefsiri, hiç şüphesiz, bu dönemdeki tefsir faaliyetinin en büyük mahsulüdür. Abbasiler zamanında ortaya çıkan dini ve fikri akımların etkisiyle diğerk İslami ilimlere paralel olarak tefsir ilmi de gelişme göstermiş, tefsirde rivayet ve dirayet metotları teşekkül etmiştir

8.5.2. Hadis

Hicri ikinci yüzyıla girerken Halife mer b. Abdülaziz tarafından resmen başlatılan hadislerin tedvini hareketi, Zühri'den sonra gelişerek devam etmiş, Abbasiler'in ilk yıllarından itibaren belli balı İslam lkelerinde tasnif faaliyetleri hız kazanmıştır. Bu faaliyetlerin günümüze ulaşan en eski önemli ürünü, Medineli Malik b. Enes'in el- Muvatta' adlı eseridir. Bundan bir müddet önce Mamer b. Raid tarafından Mekke'de meydana getirilen ve tasnif devrinin ilk mahsulü sayılan el-Cami'i, Mamerin talebesi Abdürrezzak es-San' anı'nın el-Musannef adlı eserinin içinde günümüze kadar gelmiştir. Ebu Davud et-Tayalisi'nin el Müsned'i, Ebu Bekir b. Ebu eybe'nin el-Musannef'i, ihtiva ettiği 40.000'e yakın hadis ile Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'i ve Darimi'nin el-Müsned veya daha yaygın sylenii ile es-Sünen'i. hicri III. yüzyılın

ilk yarısında meydana getirilen en önemli eserlerdir. Bu yüzyılın daha çok ikinci yarısında yazılan ve Kütüb-i Sitte diye şöhret bulan Buhari ve Müslim'in el-Camiu's-Sahih'leri ile İbn Mace, Ebü Davud, Tirmizi ve Nesei'nin es-Sünen'leri bu sahadaki eserlerin en önemlileri olarak kabul görmüşlerdir.

8.5.3. Fıkıh

Abbassiler zamanında özellikle ilk iki yüzyıl, fıkıhın tedvin edildiği ve mezheplerin teşekkül ettiği bir dönemdir. Dört Halife ve Emeviler döneminde daha çok çevre ve üstat ayrılığı ile fıkıh hükümlerinin ortaya konulmasında kullanılan malzeme farklılığına dayanan "Hicaziy-yun-Irakıyyun", yerlerini Emeviler'in son döneminden itibaren, hadis ve re'yin İslam hukukunun kaynakları arasında yer alıp almayacağı veya ne ölçüde yer alacağı ayrımına dayanan hadis ve re'y ekollerine (ehlü'l- hadis – ehlü'r-re'y) bıraktı. Emeviler'in İslam dinini ve hukukunu ihmal ettiklerini, kendilerinin ise İslami hükümleri hayata hakim kılacaklarını iddia ederek iş başına gelen Abbassiler, biraz da bu vaatlerini yerine getirme düşüncesiyle, İslami ilimleri ve fıkhi desteklemek mecburiyetini hissettiler. Gerek bu anlayış, gerekse genişleyen İslam ülkesinde yeni birçok meselenin ortaya çıkması ve bunların fıkhi hükümlerinin tesbiti ihtiyacı, buna bağlı olarak Hicaz ve Irak başta olmak üzere İslam ülkesinin birçok bölgesinde fıkıhın büyük bir gelişme göstermesi, bu ilim dalının bir bütün olarak ortaya çıkmasına ve tedvin edilmesine, müctehid hukukçuların farklı yorumlarına dayanan muhtelif mezheplerin teşekkülüne yol açtı

Özellikle mezheplerin ilk teşekkül dönemlerinde farklı icthadların hukuki hayatta doğurduğu istikrarsızlık ve kargaşayı giderme düşüncesiyle, İbnü'l Mukaffa'nın teklifiyle İslam hukukunun kanunlaştırılması düşünülmüş, önce Halife Mansur, sonra da Harunreşid İmam Malik'in el-Muvvatta'ını bu maksatla kullanmak istemişlerse de onun, yeni uygulamanın İslam hukukunun gelişmesini önleyeceği endişesiyle bunu kabul etmemesi üzerine, bu husus gerçekleşmedi. Aynı dönemde İslam hukukunun gelişmesine paralel olarak hukuk müesseseleri de gelişti. Kadılar idarecilerden daha bağımsız bir hale geldiler. Harunreşid zamanında ilk defa başkadılık (kadılıkudatlık) kuruldu ve bu kurum adalet işlerinin düzenlenmesinde ve kadı tayinlerinde etkili oldu.

8.5.4. Kelam

Abbassiler dönemi, diğer İslami ilimler gibi kelamın da sistemleştiği, bazı itikadi mezheplerin kurulup geliştiği, bazılarının da sönüp gittiği bir dönemdir. Emeviler devrinde ortaya çıkan Mutezile Halife Me'mun, Mu'tasım ve Vasık dönemlerinde en parlak devrini yaşamış ve Abbasi coğrafyasında taraftarlarını çoğaltmıştır. Bağdat Mutezilesi, halifeler nezdinde itibar kazanmaya çalışarak kendi görüşlerini devletin resmi mezhebi haline getirmişlerdir. Bilhassa halku'l-Kur'an meselesinde Sümame b. Eşres ve İbn Ebu Düad Halife Me'mun ve ayrıca Mu'tasım'ın huzurunda Ahmed b. Hanbel ile yaptıkları münazaralar sonunda mihne devrinin ortaya çıkmasına yol açmışlardır. Bu olay sebebiyle müslüman halkın nefretini üzerine çeken Mutezilenin, Mütevekkil'in halife olmasıyla nüfuzu daha da azalmış, Abbassiler'in son devirlerinde ise gücü ve tesiri tamamen kaybolmuştur.

Abbasi idaresinin ikinci asrında Sünni akideyi savunan İbn Kllab el-Basri, Haris el-Muhasibi, Buhari gibi alimlerin Ehl-i sünnet kelim ilminin doğmasına zemin hazırlamasından sonra, Eb'l-Hasan el Eş'ari tarafından kurulan Ehl-i sünnet kelamı giderek gelişmiş ve Bakillani , Abdülkahir el-Bağdadi, Cveyni, Gazzali ve Razi gibi alimlerin eserleriyle kökleşmiştir. Eş'ari ekolüne paralel olarak Maveraünnehir'de Ebu Mansur el-Maturidi tarafından kurulan ikinci Sünni kelam mektebinin ortaya çıkışı ve yayılışı da Abbasiler zamanına rastlar. Şia, Havaric ve Mürcie mezheplerinin birçok fırkalara ayrılması da Abbasiler zamanında vuku bulmuştur. Bu devirde söz konusu mezhep mensuplarının zaman zaman halifelerin aleyhinde bulunmaları, bazan i savaşlara ve siyasi karışıklıklara da yol açmıştır.

8.5.5. Tasavvuf

Tasavvuf hareketinin ortaya çıkışı ve gelişmesi de Abbasiler dönemine rastlar. Tasavvufun doğuşunu hazırlayan İbrahim b. Edhem ve Şakik-ı Belhi gibi Horasanlı zahid sfilerle, zühd konusundaki eserleri günümüze kadar gelen Abdullah b. Mübarek. Ahmed b. Hanbel gibi zahid alimler ve Allah sevgisini zühd hayatının hakim unsuru olarak kabul eden Basra zühd ekolünün temsilcisi Rabiatt'l-Adeviyye bu dönemin başında yaşamışlardır. Remle'de ilk zaviyeyi kuran Ebu Haşim gibi bazı zahidler, yine bu dönemde sfi adıyla anılmaya başlamıştır. Tasavvufun gerçek kurucuları sayılan Ma'ruf-i Kerhi, Cüneyd-i Bağdadi gibi Iraklı; Bayezid-i Bistami, Hatim el-Asam, Haris el-Muhasibi, Sehl et- Tsteri, Hakim et-Tirmizi, Hüseyin b. Mansur el-Hallac gibi Horasan'lı ve Znnun el-Mısri gibi Mısır'lı sfilerin hepsi Abbasi hakimiyetinin ikinci asrına tesadüf eden hicri üçüncü yüzyılda yaşamışlardır. Bu ilk mutasavvıflardan bazıları belli bir tasavvufi temayül ve meşrebi temsil ettiğinden, onlara tabi olanlar da ayrı birer tasavvufi ekol ve grup olarak kendi adlarına nisbetle anılmışlardır. Bugünkü anlamıyla tarikat müessesesinin Abbasiler'in son döneminde ortaya çıktığı ve Abbasiler'den sonraki dönemde tekke ve zaviyeleriyle İslam memleketlerinin her tarafına yayıldığı görülmektedir. Tarikatları, temel eserleri, tekke, zaviye, ribat, hankah, türbe ve diğer müesseseleriyle tasavvuf, Abbasiler döneminde en parlak ve en verimli çağını yaşamıştır.

8.5.6. Diğer İlimler

Fetihler sebebiyle çok geniş bir sahaya yayılan müslümanlar Helenistik, İran ve kısmen de Hint kültürüyle temasları sonucu, bunlara karşı büyük bir ilgi duymuşlar ve antik dünyanın ilmi ve felsefi eserlerini Arapça'ya çevirme ihtiyaını hissetmişlerdir. Ancak bu alandaki alışmalar Halife Me'mun devrinde beytlhikmeler kuruluncaya kadar fazla verimli olmamış, şahsi bazı teşebbüsler seviyesinde kalmaktan öteye geçememiştir. Müslümanlardan tercüme faaliyetine katılan ilk şahıs, Emevi ailesinden Halid b. Yezid b. Muaviye'dir. Emeviler devrinde sadece tıp, kimya ve astronomi sahasına inhisar eden bu faaliyetler Halife Mansur döneminde genişleyerek cebir, geometri, mantık ve metafizik alanını da içine almıştır. Pehlevi ceden (eski Farsça) Arapça'ya tercüme yapanlar arasında en önemli yeri, hiç şüphesiz Abdullah b. Mukaffa' alır. Bu dilden Arapça'ya çevirerek yeni bir şekil verdiği Kelile ve Dimne Arap nesrinin en güzel örneklerinden biri olmuştur. Halife Mansur ve Bermekiler devrinden itibaren Cündişapur Akademisi'ndeki Süryaniler, Hintliler, Harranlılar ve Nabatlılar da tercüme faaliyetlerine katıldılar.

Fakat bu alandaki en önemli gelişmeler, Ortaçağ'ın en büyük ilimler akademisi hüviyetine sahip Beytülhikme'yi kuran Halife Me'mun devrinde olmuştur. Bu dönemde antik Yunan, Hint, İran ve Nabati kültürlerine ait ilmi ve felsefi eserler tercüme yoluyla İslam dünyasına kazandırılmıştır. Mütercimler ise tercüme ettikleri eserlerin ağırlığınca altınla ödüllendirilmişlerdir. Bu çalışmalar sonunda ünlü tabip Hipokrat ve Galen'in, filozof Eflatun ve Aristo'nun ve daha birçok bilginin eserleri tercüme edilmiş, bu sayede büyük müslüman bilginler yetişmiştir. Mesela Me'mun devrinde Şakiroğulları adıyla meşhur Muhammed, Ahmed ve Hasan adlı üç bilgin, dünyanın enlem ve boylam derecelerini ölçmüşler ve her derece arasında kaç dakika olduğunu doğru olarak tesbit etmişlerdir. Yine Me'mun devrinde çok değerli kozmoğrafik haritalar hazırlanmıştır. Mu'tasım ve Mütevekkil zamanında da devam eden bu çalışmalar sonunda cebir, geometri, astronomi, fizik, mekanik, tıp, kimya, zooloji, botanik, musiki ve diğer sahalarda değerli birçok eser Arapça'ya çevrilmiştir. Huneyn b. İshak, Ya'kub b. İshak el-Kindi, Sabit b. Kurra el-Harrani, Ömer b. Ferruhan et-Taberi bu tercüme faaliyetlerinin başlıca üstatları olarak kabul edilmektedir.

Yaklaşık 750-850 yılları arasında bir asır devam eden tercüme faaliyetleri sonunda, müsbet ilimler sahasında İslam dünyasında büyük alimler yetişti. Bu bilginlerin yetişmesinde kütüphaneler de önemli rol oynamıştır. Cami kütüphaneleri yanında, muhtelif ilim dallarına ait eserleri ihtiva eden kütüphaneler de mevcuttu. İlk kütüphane Bağdat'ta kurulmuş, bunu Basra ve diğer şehirlerde kurulan kütüphaneler takip etmiştir.

Müslümanlar sadece antik dünyanın eserlerini tercüme etmekle kalmamış, ayrıca hem dini hem de pozitif ilimler sahasında değerli eserler yazmışlardır. Bu eserler Suriye, İspanya ve Sicilya yoluyla Avrupa'ya geçerek Ortaçağ Avrupa dünyasını etkilemiştir.

8.5.7. Tıp

Abbasi halifeleri tıbbın gelişmesine önem verdiler; tıp fakülteleri ve hastahaneler açarak tabipleri teşvik ve himaye ettiler. Ayrıca hac mevsimlerinde çok sayıda doktorun katıldığı tıp kongreleri düzenleyerek tıbbın ilerlemesine yardımcı oldular. Doktorlar bu kongrelerde araştırmalarının sonuçlarını açıklar ve ilaç yapımında kullandıkları bitkiler hakkında bilgi verirlerdi. Doğuda Bağdat, batıda Kurtuba iki önemli tıp merkeziydi. Halifeler hastahane kurma konusunda Süryani doktorlardan çok faydalanmışlardır. Halife Mansur Bağdat'ta körler için bir hastane, ihtiyarlar için bir darülaceze yaptırmıştı. Harunreşid ise pratik tıp eğitimi için büyük bir hastahane inşa ettirdi ve buraya değerli tıbbi eserler temin etti. Bu hastahane hastalar din farkı gözetilmeksizin tedavi edilir, kendilerine parasız ilaç ve yemek verilirdi. Tıp alanında eser veren başlıca tabipler Ali b. Rabban et-Taberi, Ebu Bekir er-Razi ve İbn Sina'dır.

8.5.8. Astronomi

Bu alandaki çalışmalar, 771 yılında Hindistan'dan Bağdat'a getirilen ve Muhammed b. İbrahim el-Fezari tarafından Arapça'ya çevrilen Sind-Hind adlı eserle başlamıştır. Halife Me'mun, Beytülhikme ile ilgili olarak Yahya b. Mansur'un idaresi altında bir rasathane kurdurmuştu. Aynı halife devrinde Dimaşk yakınlarındaki Kasiyun dağında da bir rasathane kuruldu. İslam tarihinde ilk usturlap aleti de İbrahim el-Fezari tarafından Abbasiler zamanında yapılmıştır.

Me'mun devrinde yetişen astronomlar, boylam derecesinin uzunluğunu bugünkü imkanlarla bulunan gerçek uzunluğa yakın bir rakamla tesbit etmişlerdi. 0 devrin meşhur astronomi alimlerinden biri de Eb'l-Abbas Ahmed el-Fergani'dir. Ancak Abbasiler devrinde İslam dünyasının yetiştirdiği en büyük astronom, hiç şüphesiz Battani'dir. Ayrıca Biruni, Ömer Hayyam, Nasıruddin et-Tusi de meşhur astronomi bilginlerindendir.

8.5.9. Matematik

Fezari tarafından Arapça ya tercüme edilen Sind-Hind adlı eserin, sayılar sistemiyle ilgili bilgilerin İslam dünyasına girişinde önemli rol oynadığı kabul edilmektedir. Daha sonra Muhammed b. Musa el-Harizmi ve Habeş el-Hasibin hazırladığı tablolar, sayıların bütün İslam dünyasına yayılmasına vesile olmuştur. Matematik sahasındaki en seçkin sima hiç şüphesiz Harizmi'dir. 0 en eski zicleri (astronomi tabloları) derleyen bilgin olduğu gibi, aritmetik ve cebirle ilgili Hisabu'l-cebr ve'l-mukabele adlı en eski eserin de müellifidir.

e)Kimya: Müslümanların ilme olan en büyük katkılarından biri de kimya alanında olmuştur. İslam kimya ilminin kurucusu Cabir b. Hayyan'dır. Emevilerden Halid b. Yezidin ğrencisi olan Cabir, teorik alanda olduğu gibi laboratuvar deneyleriyle de kimya ilmine hizmet etmiştir. Daha sonra gelen kimyacılar onu stat olarak kabul ederler.

8.6. SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

8.6.1. Sosyal Hayat

Abbasiler'de İslam toplumu genel olarak havas ve avam denilen iki tabakadan oluşuyordu. Halifenin yakınları, vezirler, emirler, kadılar, alim ve ediplerle katipler birinci tabakaya mensuptu. Esnaf ve sanatkarlar, çiftçiler, askerler, köleler ve diğer gruplar da ikinci sınıfı teşkil ediyordu. Çok geniş bir alana yayılmış olan Abbasi halifeliğinin sınırları içinde, başta Araplar, İranlılar ve Türkler olmak üzere muhtelif kavimlere ve çeşitli mezheplere mensup insanlar yaşamaktaydı. Zaman zaman etnik unsurlar arasında çatışmalar çıktığı gibi, mezhepler arasında da kavga ve mücadeleler eksik olmazdı.

Savaş esirlerinden meydana gelen köleler toplumun önemli bir bölümünü teşkil ederdi. Kölelerin oğu Slav, Rum ve Zenci idi. Mısır, Kuzey Afrika ve Kuzey Arabistan kle ticaretinin en önemli pazarlarıydı. Sosyal sınıflardan biri de yahudi ve hristiyanlardan oluşan zimmi-lerdi. Bunlar devletin himayesinde geniş bir din hrniyetiyle rahat bir şekilde yaşıyor ve ibadetlerini yapabiliyorlardı.

Refahın artmasına paralel olarak lüks ve konfor da artmış, muhteşem köşk ve saraylarda eğlence ve msiki meclisleri tertip edilmeye başlanmıştı. Halife, vezir ve diğer devlet adamları saray ve köşklerde, halk ise tek katlı evlerde yaşıyorlardı. Kerpiç, tuğla, kireç ve alçı kullanılarak yapılan evlerin tavanı hurma lifleri ve ağaç dallarıyla örtülürdü. Zenginlerin evleri harem, selamlık ve hizmeti odalarından oluşuyordu. Bu evler genellikle bir bahçe içinde yapılır, duvar ve tavanları mozaikler ve renkli resimlerle süslenirdi. Halifelerin sarayları ise

geniş köşkler, kubbeler, revaklar ve asma bahçelere sahipti.

Saray çevreleri giyim kuşam konusunda daha çok Sasani etkisinde kalmış, böylece İran kıyafeti Abbasi sarayının resmi kıyafeti olmuştu. Halifeler kıymetli mücevherle süslü bir kuşak, siyah bir külah giyer ve sarık sararlardı. Valiler ve asilzadeler de halifeyi taklit ederlerdi. Halifeler merasimlerde siyah veya menekşe renginde dizlere kadar uzanan bir hırka giyerlerdi. Yüksek tabakanın günlük kıyafeti geniş kaftan, fistan, gömlek. ferace, ceket ve külahtan oluşuyordu. Halk ise fistan, gömlek ve uzun ceket giyiyordu. Kadınların elbisesi genellikle geniş bir çarşaftan ve boyundan yırtmaçlı uzun bir gömlekten ibaretti.

Dini bayramlara büyük önem verilirdi. Halifeler her iki bayramda da bayram namazlarını kıldırır ve yapılan törenlere katılırlardı. Sarayda İran nüfuzu giderek artınca eski İran bayramları Nevruz, Mihrican ve Ram günleri de törenlerle kutlanmaya başlandı. Halifeler cuma ve bayram namazlarıyla diğer merasimlere hilafet alayı ile giderlerdi. Halife bu alaylarda siyah bir kuşak bağlar ve üzerine siyah bir kürk alırdı. Başına uzun bir külah geçirir, elinde de Hz. Peygamber'in kılıcını taşırdı.

8.6.2. Ekonomik Hayat

Abbasiler'in iktidara gelmesiyle meydana gelen değişiklikleri İslam devletinin iktisadi hayatında da görmek mümkündür. Abbasiler iktisadi hayatın her alanında üretimin ve buna bağlı olarak refahın arttırılması hususunda büyük gayret sarfettiler. Bu dönemde iktisadi hayatın temelini ziraat teşkil ediyordu. Devlet gelirlerinin büyük bir kısmı tarıma bağlı olduğu için ilk Abbasi halifeleri geniş sulama faaliyetlerine giriştiler ve ülkenin muhtelif yerlerinde, sulama ve kanal işlerinde uzman kişileri çalıştırdılar. Mu'tasım Samerra şehri için Çin'den çok sayıda su işleri mühendisi getirtti. Merv'de sadece sulama işleriyle görevli bir divan (divanü'l-ma) vardı ve emrinde binlerce kişi çalışmaktaydı.

Bataklıklar kurutularak tarım alanları genişletildiği gibi ziraat okulları açılarak modern usullerle tarım yapılması, toprak ve bitkinin cinsine göre gübre kullanılması sağlandı. Bitkilerle ilgili çok sayıda eserin tercüme ve telif edilmiş olması da tarıma duyulan ilginin bir göstergesi kabul edilebilir. Kaynaklar, bu tedbirler sayesinde verimin yüksek bir seviyeye ulaştığını kaydetmektedir. Sulanabilen büyük nehir vadilerinde yetiştirilen buğday, arpa ve pirinç, ülkenin önemli ürünleri arasında yer alıyordu. Hurma ve zeytin ikinci derecede önemli besin kaynağıydı. Ayrıca her çeşit meyve, sebze ve çiçek yetiştiriliyordu. Buğday ve arpa daha çok Irak, Huzistan ve Mısır'da; darı Güney Arabistan ve Kirmanda; pirinç Huzistan, Mazenderan ve Mısır'da; üzüm Irak, Yemen, Mısır, Belh ve Suriye'de; pamuk Kuzey Afrika ve Mezopotamya'da üretiliyordu. Köylülere geniş mülkiyet hakları tanınmış ve adil bir vergi sistemi getirilmişti. Vergi, tesbit edilmiş sabit bir miktar yerine elde edilen mahsulden değişik oranlarda alınıyordu.

Ülke zengin maden kaynaklarına sahipti. Halifeler maden ocaklarının işletilmesine büyük önem veriyorlardı. Gümüş doğu eyaletlerinde, bilhassa Hindukuş bölgesinde çıkarılıyordu. Burada 10.000 maden işçisinin çalıştığı kaynaklarda belirtilmektedir. Altın batıdan, bilhassa

Sudan'dan getiriliyordu. Fars ve Horasan'da bakır, kurşun ve demir; Beyrut'ta zengin demir cevheri yatakları vardı. Çeşitli yerlerde kıymetli taşlar ve Basra körfezinde çok miktarda inci elde ediliyordu.

Çalıştırılan işçi sayısı ve üretim hacmi bakımından en önemli endüstri kolu, Emeviler zamanında başlayan ve süratle gelişen dokumacılık idi. İç tüketim ve ihracat için her türlü mal üretiliyordu. Elbiselik ve döşemelik kumaşlar, halı, yatak takımları, keten kumaşlar Feyyum. Dimyat, Tinnis ve İskenderiye gibi önemli merkezlerde dokunuyordu. Fars'ta da Kazerun şehri dokuma sanayiinde meşhurdur. Pamuk başlangıçta Hindistan'dan ithal ediliyorken kısa bir süre sonra Doğu İran'da yetiştirilmeye başlandı ve Merv ile Nisabur pamuk endüstrisinin önemli merkezleri haline geldi. Pamuk üretimi daha sonra batıda İspanya'ya kadar yayıldı. İpek endüstrisi Cürcan ve Sistan eyaletlerinde toplanmış, ülkenin her tarafında el sanatları gelişmişti. Hemen her yerde halı dokunmakla birlikte en iyileri Taberistan ve Azerbaycan'dan geliyordu. Bunlardan başka gülsuyu ve itriyat sanayii, cam, kağıt ve sabun sanayii, maden işletme ve silah atelyeleri ile tuğla ocakları da başlıca endüstri kollarını teşkil ediyordu. Sadece Bağdat'ta 4000 cam ve 30.000 tuğla imalathanesi vardı. Irak cam sanayiinde Abbasi-lerden önce de söz sahibiydi. Bağdat. Basra. Küfe ve Vasıt'taki sarraflar yalnız ziynet eşyası üretmekle kalmayıp aynı zamanda çeşitli kadehler, kavanozlar, çiçek vazoları, şamdanlar, eyerler, kınlar ve daha pek çok eşya imal ediyorlardı.

Demir ve çelik sanayii de oldukça ileriye vardı. Musul'da demir zincirler, bıçaklar, kamalar, Harran'da ise laboratuvar ve rasathaneler için araç gereçler yapılmaktaydı. Dericilikte Bağdat ve Basra öndeydi. Iraklı marangozlar halifelerin saraylarını süsleyen nadide kutu, sandık, divan ve sandalye yapımında şöhret kazanmışlardı. Dokuma sanayiinde perdecilik önemli bir yer tutmaktaydı. Vasıt, Amid ve Musul bu endüstri kolunun merkeziydi. Diğer önemli bir endüstri kolu da çadircılıktı. Basra bu sanayiinde merkezi durumundaydı. Endüstri kuruluşlarının bir kısmı devlet, bir kısmı da özel teşebbüsün elinde bulunuyordu.

Kâğıdın ilk defa 105 yılında Çin'de imaline başlandığı kabul edilmektedir. Nitekim 105 yılıyla tarihlenen bir kâğıt parçası bulunmuştur. 751'de Çinliler'e karşı Türklerle Müslüman Arapların yaptıkları Talas Savaşı'nda ele geçen Çinli esirler arasında İslam dünyasında kâğıt yapımını başlatacak ustalar bulunuyordu. Bu esirler 756 yılında Semerkant'ta kâğıt imalathanesi kurdular. Kısa zamanda kâğıt, papirüs ve parşömenin yerini aldı. 795 yılında Bağdat'ta, daha sonraki yıllarda da Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs'te kâğıt imalathaneleri kuruldu. Avrupa kâğıt ihtiyacını müslümanlardan ithal yoluyla karşılıyordu. Avrupa'da kâğıt imaline ancak XIII, yüzyıldan itibaren başlanmıştır.

Kùltür ve medeniyet seviyesinin yükselmesi milletler arası ticaretin de gelişmesine sebep oldu. Başlangıçta ticaret Yahudi, Hristiyan ve Mecusi tüccarların elindeyken, zamanla müslümanlar da ticaret hayatına atıldılar ve çok geçmeden dünya ticaretinde söz sahibi oldular. Abbasi halifeleri ticarete gereken önemi vermişler, yol emniyetini sağladıkları gibi, kervan yolları üzerinde kuyular ve kervansaraylar yaptırarak ticaretin gelişmesine yardımcı olmuş-

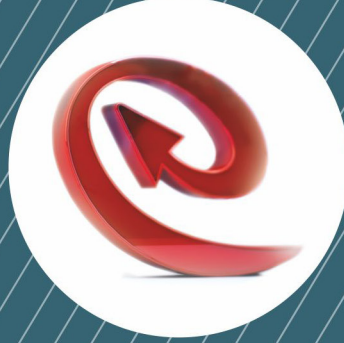
lardır. Bu sayede kara ve deniz ticareti kısa sürede gelişti. Bağdat, Basra, Siraf, Kahire, İskenderiye ve Hicaz yolu üzerindeki Kûfe ile Dımaşk önemli ticari merkezler haline geldi. Basra, özellikle deniz ticaretinde çok önemli bir yere sahipti. Arap tacirler genellikle Basra Limanı'ndan yola çıkıyor ve Hindistan şehirlerindeki önemli merkezlere uğruyorlardı. Çin ile deniz ticareti daha çok Çin gemileriyle yapılırdı.

Dünya eşya fiyatlarının tesbitinde Bağdat ve İskenderiye borsaları esas alınırdı. Bağdatta her şehir için bir pazar yeri ayrılmıştı. Akdeniz kıyısındaki bazı sahil şehirleri de ticari alanda önem kazanmışlardı. Özellikle Antakya doğu ile batı arasında önemli bir köprü vazifesi görmekteydi. Abbasiler zamanında iç ve dış ticaret çok gelişti. Müslüman tüccarlar Basra, Übülle ve hatta kızıldeniz ve Aden limanlarından Hindistan, Seylan ve Çin'e ticari mallar sevk ediyorlardı.

Devletin başlıca gelirleri zekat, haraç, cizye, öşür, fey, ganimetler ve örfi vergilerden ibaretti. Elde edilen gelirler askeri ihtiyaçlara, yol, köprü ve sulama işlerine, halife, vezir ve diğer devlet adamlarının maaşlarına sarfedilirdi. Devlet gelirlerinin büyük meblağlara ulaşmış olması, aynı zamanda halkın yüksek bir refah seviyesine eriştiğini de göstermektedir. Halifeler devlet hazinesini korumak ve bütçeyi denkleştirmek için büyük itina gösterirlerdi. Divanü'l-harac ve Divaü beyti'l-mal devletin mali işlerini üzerine alan iki önemli daireydi.

8.7. KAYNAKÇA

- Hakkı Dursun Yıldız, Abbasiler, DİA, İstanbul, 1988, I, 31-48-----, İslamiyet ve Türkler, İstanbul, 1976
- Corci Zeydan, Medeniyet-i İslamiye Tarihi, ev. Zeki Mğamiz, İstanbul, 1329
- Philip K. Hitti, Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, ev. Salih Tuğ, c. I-IV, İstanbul, 1980-81
- Mustafa Zeki Terzi, Ordu, DİA, İstanbul, 2007, XXXIII, 357-62-----, Savaş, DİA, İstanbul, 2009, XXXVI, 194-96
- İbrahim Sarıçam-Seyfettin Erşahin, İslam Medeniyeti Tarihi, Ankara, 2007

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Uzaktan Eğitim Merkezi
Kurupelit Kampüsü Atakum / SAMSUN

0362. 457 8936 **Fax:** 0362. 457 5806

irtibat@uzem.omu.edu.tr

<http://uzem.omu.edu.tr>